

JÜSEF EGIATEGI (1782). *Aberastarzün güzién giltz bakhoitza. Egan 75(1-2)*, 2022, 371 or. Manuel Padilla-Moyanoren edizio kritikoa. Sarrera: Koro Seguroa.

1. Bai Euskal Herrian, bai nonahi, ezagutzaren arloko eduki guztiak ez dira beti adituen eskuetan izan. Usu mediku liberal edo tradizionalistagoko zenbaiten esku egon dira, edo apezten esku, edo irakasle orokorragoko batzuen esku. Garaian garaiko errealitatearen emaitza da hau, unibertsitatea ez baita arras berandu arte heldu hainbat herrialdetako eskualde frankotara. Horixe da euskal filologiari Euskal Herrian gertatu zaiona: ofizioko ikertzaile eta berezilarien aldia heldu arte, eta horien artean Koldo Mitxelena dugu nabarmenena, zenbait mediku, elizgizon, irakasle edo euskaltzainen eskuetan ibili dira testuak, haiexek prestatu dituzte idazlan zahar edo klasikoen edizioak. Ezin pentsatuko dugu, ez luke kanorerik horrela pentsatzeak, ordu arteko ogibide liberaleko jende testu zaharren zale haien edizioak, hondar urteetako filologo ikasiek baliatu irizpide tekniko berberen bidez ondu zirela.

2. Objektuak dira eskuizkribuak, objektuak dira haien kopiak, baita haiengan oinarriturik moldiztegieta argitaratu ohi diren liburuak ere. Horiek guztiak objektuak diren ber, haien ohiko itzulinguru, gora-behera, joan-jin bihurri, galera, ebasgo eta nahasmen berak ukan ditzakete denboran eta espazioan zehar. Horixe da 2022ko *Eganen* lehen aleak dakarrena, 1782an Jüsef Egiategi irakasle zuberotarrak idatzi zuen 58 orriko eskuizkribu baten argitalpena, zuberera zaharraren ezaugarriez ezagutza akreditatua duen Manuel Padilla-Moyanok ondua. Baina horrekin guztiarekin batean, argitalpenaren sarreran eskuizkribuaren izaeraren eta ibileren berri ematen zaigu.

Argitalpenaren sarrera eskuizkribuen paperaren ur-marketan aditua eta *Egan* al-dizkariaren zuzendari den Koro Segurolak idatzi du, eskaini baitu eskuizkribuaren joan-jin eta ibilera ugarien berri. Adibidez, jatorrizko eskuizkribuan zuzenketa ugari dago eta orrialdeen oinetan oharrak datoz. Kapitulu guztiak ez daude zenbakiturik eta ximenki ordenaturik, ezta, dirudienez, osorik ere. Adibidez, 18. kapituluaren hasiera baizik ez da gorde, jarraipena ments du (207. orrialdea / 408. oin-oharra) eta erleen kapituluaren hasiera ere ments du (208/409). Ez da kopia garbia, ezta lan bururatua ere. Argitaratzaileek uste dute eskuizkribua Egiategiren beraren eskuz idatzia dela. Hori guztia ikusirik, argitaratzaileek hondarrean orrien eta *berezita* edo kapituluaren banaketa berrantolatu dute, testuaren logikaren mesedetan (20). Kapituluaren antolaketa 21-22. orrialdeetan aipatzen dute. Atal eta eduki ugari ditu eskuizkribuak. Eman dezagun: haurren zaintzaz, etxea zaintzeaz, baratzeaz, etxaldeaz, kandelez, kala-

muaz, irin-ogiez, urdeez, hegaztiez, ahuntz, aker eta arkumeez... Halako batean apezak eta Egiategi errientak duten mintzaldi bat ere ageri da eskuizkribuan.

Aberastarzün gūzién giltz bakhoitza... da, lehen ere (1983, 2010) filosofiako lan luze bat Euskaltzaindian bi liburukitan argitaratu zitzaion idazle eta *errejent* zuberotarraren 1782ko idazlanaren izena. Egiategik berak zekarren 1782ko idazlan honen berri 1785eko data daraman *Filosofo huscaldunaren ekheia* idazlanean (1983), zeina Pariseko Liburutegi Nazionalean Antoine Abadiaren paperen artean aurkitu baitzuen Txomin Peillenek. 1785eko liburuaren bigarren atala osatzea geroago gertatu zen, Patri Urkizuk Pariseko liburutegi berean Abadiaren beste paper sorta batean Egiategiren 1785eko idazlanaren bigarren zatia aurkitzean, zeina Peillenek berak 2010ean argitaratu baitzuen.

3. Eskuliburu da *Eganek* argitaratu berri duen 1782ko idazlan hau eta emaztekiei etxeko eta baserriko lanak behar bezala gobernatzeko erakusteko idatzi zen: *etchéco anderé huscalduna etchaltéco lanétzas jakinturic aberatz guerthuren déna*. Eskuizkribuan, artileaz diharduenean, XVIII. mendeko Louis-Jean-Marie Daubenton naturalista aipatzen du itzultzaileak, *Mosde Daubanton* izendaturik (133). Frantziako erdi-ekialdeko Monbard-en 1716an sortua, frantsesezko *Instruction pour les bergers et pour les propriétaires de troupeaux* idatzi zuen (1782), eta baliteke hau izatea Egiategiren eskuizkribuko edukien iturri frantsesetarik bat.

Margaita eta Grazi Basabürüko alegiazko bi emazteki zuberotar dira. Margaitak 49 urte eman ditu Frantzian zerbitzuan eta haren nagusi etxekandereak idatzi esku-liburu tekniko bat, etxekandereen eginkizunetz diharduena, Zuberoko *üskarara* itzularazi nahi du. Haur denborako Grazi adiskideak diotso badela errient zuberotar bat hori propiki egin lezakeena, Egiategi, hain zuzen ere. Behin Egiategik itzulpena ondurik, apezak irakurri eta adierazten dio itzulpen egokia egin duela: *Jüsef, ezin hobeki diik frantsesa hüskaratiü... Jarraik ezak ber bidia heldü izatekiano azkentziala, ene gain honki jina datekiala* (141); cf. Ugarte (2020: 563).

Segurolaren eta Ugarteren 2021eko idazlan batean adierazten zaigu nolako gizar-te-giroan idatzi zuen Egiategik lan hau (119):

Elkarrizketan, Margaitak eta Gracik nostalgiaz hitz egiten dute 1682 eta 1735 artean Oloroko diozesia zuzendu zuten apezpikuek, euskal dantzei erakutsi zieten estimuagatik. Aitzitik, François de Revol 1742 eta 1783 arteko diozesiko apezpikuaren jarrera kritikatzeko dute, berau izendatu gabe. Egiategi al da emakumeen ahotik hitz egiten duena?

Lanak baditu *realia* gehiago: eman dezagun, testuan ageri denez, ahuntz euskalduna baino, indiarra hobe da, eta espainiarra ere bai (103). Lorena eskualdea ere aipatzen da erlegintzaz jardutean: *Lorrenan die berze manera. Lürrian die xilho egiten sarien erezian, hetan dütie arratsan petik gora ezarten, gaiezko freskürak dütü erliak eraitserazten* (235).

Idazlanaren Segurolaren aurkezpenak dirauen artean, ezagutza ugari biltzen du irakurleak Egiategiren lanaz eta haren saihetseko jakingarri zenbait buruz. Eman dezagun, ez dakigu non sortu eta non hil zen XVIII. mendeko Jüsef Egiategi idazle zuberotarra, baina Aurelia Arkotxak erakutsi zigun (2004), Etxeberri Ziburukoaren lana ezagutzen zuela eta haren testu labur baten egokitzapena ere egin zuela. Txomin Peillenek Egiategiren pentsamoldea aurkeztu zigun (2004), ez iraultzaile,

baina erreformista, Zuberoako errealitatean guztiz inplikaturik zegoena, komunitarista eta euskaltzalea, kontsumismoaren eta apezten gehiegikerien aurka ageri zena, estatua eta Eliza nahasterik nahi ez zuena, eta Belako handikien familiak lanerako zuen zaletasuna goresten zuena. Lehenago ere, Baionako Euskal Museoen agerkerian Egiategiren pentsamoldeaz hainbat ohar idatzi zituen zendu berri den Peillenek (1984).

Berebat, Seguroiak diosku 2022ko argitalpen honetan (29-31), 1782ko eskuizkribu honen papera Biarnokoa dela, 1780koa, baina paperaren gai iduriez ziharduela, 2002ko *Lapurdumen* Seguroiak ez zituen Biarnoko paper-lantegiak bakarrik aipatu. 1744rako Zuberoakoen berri ere bazekarren (323), Ipar Euskal Herrian Hegoaldean baino lehen hasi baitziren papera ekoizten: Iruñean dugu lehena, 1753-1754an. Lehen paper sortak *Hospital General de Pamplona* eta lehoia daramatza ur markatzat 1755ean. Bizkaiko lehena Berrizen hasi zen 1779an, eta Gipuzkoan, berriz, Alegian, 1803an, paper-errota hau Joannes Ibar zuberotarrak abiarazi baitzuen, Antonio Maria Labaien antzerkilaria jakinarazi zigunez (1967).

4. Egiategiren 1782ko eskuizkribu honen joan-jinen abentura editoreen eskutik bizi daiteke. Lehen argitalpena du hau eta hainbat gora-behera jasan du 240 urteko historian zehar. Pauen argitaratu zela adierazten du eskuizkribuak, baina artean ez da alerik ezagutu, erakutsi digunik liburu gisa *J. P. Vignacour-tarén Moldiskidiatic... Cordeliesén khantian dagoénétic. Jaon Intendantaren bayména-reki batian* argitaratu zela. Eskuizkribua Zuberoako familia batek zeukan eta Aingeru Irigarai euskaltzainak haren arrastoari jarraikiz, idazlana ezagutu eta Gipuzkoako Aldundiaren 1.200 pezetaren bidez erosteko aukera izan zen. Egiategiren eskuizkribua 1961ean ordaindu izanaz Gipuzkoako Aldundian gorde diren agiri eta fakturak argitaratu dira 2022ko *Eganen* (26-28).

Egiategiren filosofiako 1785eko liburua argitaratu zuen Peillen joan berri zaigunak 1782ko eskuizkribu honen berri dakar *Egan* aldizkarian 1963. urteko uztailean (75-77), eta Peillenek esanei Mitxelenak adierazpen batzuk erantsi zizkien (78-81), baizik eta Aingeru Irigarai mediku euskaltzainak bazuela eskuizkribu honen berri. 1964ko *BAP* aldizkarian Lino Akesolok idatzi zuenez (373-374), berak ere eskuartearen ukan zuen eskuizkribu hau. Lehenago Forel-Salaberri familiak eduki zuen, 1870.ean *Chants populaires du Pays basque* argitaratu zituen Mauleko Jean-Dominique “Jules” Salaberriren familiako ondorengoa zen Forel zuberotarrarengandik eskuratu zen 1782ko eskuizkribu hau, Aingeru Irigarai zenak *Eganen* zioenez (1965: 249), Gipuzkoako Foru Aldundiko artxibategiko Fausto Arozena arduradunaren interesari esker eskuratu ere.

Irigaraik, Mitxelenak eta Akesolok eskuartearen eduki zuten Egiategiren 1782ko eskuizkribua, baina ondotik, Donostian 1947tik Gipuzkoako Aldundiko liburutegian Arozenaren laguntzaile lanean ziharduen Jose Artetxe idazle azpeitiarraren etxeko liburu eta paper artera jo bide zuen. Txomin Peillen jabetu zen liburutegi publikoak erosi eskuizkribua ez zela inon ageri, galdurik edo zegoela, baina Mitxelena hil arte ez zuen horren berri eman edo salatu. Eskuizkribua galdutzat jo zen.

Halaz, Peillen euskaltzainak Aingeru Irigarai euskaltzainaren seme Jose Anjeli galdegin zion eskuizkribuaz. Jose Anjelek aita zenaren paperen artean eskuizkribuaren zati baten kopia bat aurkitu zuen eta Peilleni eman, eta euskaltzain zuberotarrak zati

hori, eskuizkribuaren seiren edo zazpiren bat, argitaratu zuen Euskaltzaindiaren *Eusker*a aldizkarian (2012: 801-822). Hona aldatzen ditut Peillenek harakoan zekarzki-gun alderdi jakingarri batzuk (803):

Hizkuntzaren aldetik beste liburuak jende ikasiei zuzendu baitzituen Egiategik berak asmatu euskara garbian idatzi bazituen, oraingoan zerbait irakurtzen dakien herri xeheari zuzendua baita zuberera normalean idatzia da, bi hitz baizik ez ditu Larramendiren hiztegitik hartu: bi aldiz *berezita* ‘kapitulu’ eta behin *megopia*, ‘gogoa’. Bestalde, Oihenart miretsiz *berze* erabiltzen badu, zubererazko *beste* eta *hainbeste* buruzagitzen dira.

Jakingarriena da nola hitzaurrean, luzaro Frantzian bizitu zuberotar emakume bat mintzarazten duen eta hark hemezortzigarren mende hasieratik Zuberoako gizartean aldatu diren ohiturak aipatzen ditu, gero bere filosofia liburuan Egiategik sakonduko dituenak: nola jendea auzikari bilakatu zen, nola fedea hoztu, nola emakumeak eta gizonetzkoak ostatuetan biltzen eta mozkortzen ziren, nola plazako jaiak aldatu ziren, eta jantzi berriak agertu.

Ohargarria da nola Revol apezpiku bat aldaketa batzuen errudun egiten duen Egiategik, elizgizon horrek bertutearen izenean plazetan neska-mutilen euskal dantzak, branleak, debekatu zituen, *Non dantza, han infernua* plazetan denen aurrean ardo edanez egiten ziren jaiak galdu, jendea ostatuetan edo isilpean edaten eta jauziak dantzatzeko orde, neska-mutilak elkarri jauzi eginez lizunkerietan galtzen.

5. Egiategiren eskuizkribuaren ibilera bihurriak jarraipena ukan zuen eta Arterxeren inguruko gertakari aipagarri gehiago daude, eragin dutenak eskuizkribua gero agertu izana. Pedro Berriochoa historialariak Artetxe idazleaz ikertzen ziharduela, Egiategiren 1782ko eskuizkribua aurkitu zuen azpeitiarraren etxeko liburutegian. 1971n hil zelarik, Donostiako Gros auzoan bizi zen Artetxe, Norteko ferrokarrilaren trenbidetik ez urrun. Berriochoaren liburua berriskoa da, 2021ekoa: *Recordando a José de Arteche (1906-1971)*. Artetxeren gaiak Antón Ugarte historialaria ere erakarri zuen eta ondotik, Egiategiren 1782ko eskuizkribua Gipuzkoako Aldundiaren liburutegira itzularazi da.

Koro Segurola filologoak gaiarekin lotura zuzena duten gertakari gehiago dakartzkigu *Egan*-en 2022ko argitalpen honen sarreran, baina sarrera honek 2021eko *Egan*-en Segurolak berak eta Antón Ugartek eskuizkribuaz egin zuten aurkezpena garamatza ere, era honetako iruzkinak ageri baitira bertan: Jose Artetxe laguntzailak ez, Milagros Bidegainek ordezkatu zuen Gipuzkoako Aldundiaren liburutegian 1967an Fausto Arozena erretiroa hartu zuenean. Artean, bere ikerlanetan Salamanca ziharden Mitxelena euskaltzainak hizkuntzalaritza indoeuroparreko katedran eta 1967 hartan berean Gipuzkoako Aldundiaren hizkuntzalaritzako *ASJU* nazioarteko aldizkaria berragertarazi zuen, baina errenteriarrek ez zion aipamenik egin Egiategiren 1782ko eskuizkribuari, ez orduan eta ez gero.

6. Arestian adierazi bezala, Manuel Padilla-Moyano euskal filologo kordobarrak egin du edizio honen lan zail eta bihurria, halako lan bati lotzeko Zuberoako euskararen itzulunguruak ongi ezagutu behar baitira. Eginkizun horretan arras trebe dela 2017an frogatu zuen, Zuberoako testu zaharrez ondu zuen UPV/EHUko doktoretza-tesian. Harakoan zuzendari handiak ukan zituen, Beñat Oihartzabal hizkuntzalaria eta Blanca Urgell filologoa, ximenki landu baitzuen 900 orrialdeak gainditu zituen lan luzea.

Padilla-Moyanok nolako edizioa egin duen argitu du. Zorionez, testu hirukoitza da: eskuizkribuaren faksimilea orrialdez orrialde ageri da argitalpenaren bukaeran. Ez da letra guztiz erraza, baina lupa baten laguntzaz anitz hobetzen da letren definizioa. Bestalde, Egiategiren grafia sistema ez da Zuberoako testu zaharretan ohikoena dena ere, baina irakurlearen mesederako, idazle haren grafien eta egungoen arteko zubigin-tza dakar argitaratzaileak 39-41. orrialdeetan.

Bigarrena Egiategiren testu zaharraren Padilla-Moyanoren transkripzioa da, jatorrizkoaren idazketa bera dakarrena, eta haren interpretazioa ere, horra testu beraren hirugarren aldaera, egin du, egungo grafiara aldatu baitu jatorrizko idazkia. Testuko orduko euskara egungo grafian idatzi du, filologo batek egin lezakeen bezala, eta ez, inoiz egin izan denez, orduko testuari aldaketa fonologiko batzuk aplikaturik. Hau da, ez du orduko Zuberoako mintzoa euskara orokorrera ekarri, ez ditu, testua egoera zaharragora edo batuagora ekartzeko, xiberotarrenak diren aldaketa foniko batzuk testutik kendu. Eman dezagun, 1782an <neguan> ‘neguan’ idatzi zuen Egiategik, eta egun Zuberoan hori *negüan* idazten dutenen arrazoa deusetan ukatu gabe, filologoa den eta hizkuntza errearen bilakabidea aurkezteko lan egiten duen Padilla-Moyanok, bere argitalpenean *negian* idatzi du, grafia gaurkotuan, hori baita Egiategik idazlana ondu zuen 1782an ahoskatzen zuena eta idatzi nahi ukan zuena.

Edizio kritikoa egin duenez, aurkitu dituen hutsak zuzendu ditu, halaxe nahiko baitzuen 1782an Egiategik ere, idazterakoan egin zituen hutsez ohartu balitz, gauza bat idatzi nahirik, oharkabean beste zerbait idatzi zuenean. Argitalpenaren bukaeran datoz zuzenketak (242-244), gardentasunez ikus dezan irakurleak argitaratzaileak zer zuzendu duen eta nola zuzendu duen. Eman dezagun, 16. orriaren aitzineko alderdian *eritazuna* dena, *eritarzuna* bihurtu du argitaratzaileak transkripzioan, eta *eritarziina* interpretazio eguneratuan.

Bestelako ohar jakingarriak aparatu kritikoa eman ditu Padilla-Moyanok, oinoharretan. Eman dezagun: irakurketa bat ez bada ziurra, edo hitz baten gainean argitasun edo azalpena ematen baldin bada, gaskoinez nola den, edo hitz batez Egiategi idazleak ohar bat idatzi ote zuen, edo xx. mendeko Larrasketaren hiztegiak dakarren hitza den, ala Egiategik (1782) Larramendiren hiztegitik (1745) hartu zuen, ala argitaratzaileak hori susmatzen duen, bederen. Baita Euskaltzaindiaren *Orotariko Euskal Hiztegiak* [OEH] hitzaz zein argibide dakartzan ere... hori guztia oinoharretan dakar. Oharren dei diren zenbakitxoak, gainera, bi testuetan datoz, grafia zaharreko Egiategiren beraren testuan, nahiz Padilla-Moyanoren interpretazio edo testu modernoan. Zeinahi bertsio irakurtzen duenak, zenbakien deiari esker ohar berberak ditu aukeran aparatu kritikoa.

Testuaren edizioak ekarri du ere, digitalizatu eta testua ongi aztertu ondotik, “testuko orrien antolaketan zenbait aldaketa” egin izana, orrien eta kapituluaren banaketa berrantolatu izana (20), horregatik, Padilla-Moyanok dioenez “edizioaren orrialde-zenbakiak testuaren barneko antolamendua finkatu ondoko egoera islatzen du” (37). Bestalde, “egilearen nahia errespetatzeko, eskuizkribuaren bigarren idatzaldiko formak eta moldeak lehene[tsi dira], lehen idatzaldikoak hizkuntzaren historiaren aldetik interesgarriago gerta balitez ere” (37). Argitaratzaileak diosku testu editatuak ez dituela “Egiategik ezabatu dituen hitzak erakusten; horretarako irakurleak faksimilera jo dezake[ela]” (37).

Argitaratzaileak ez ditzake eskuizkribuko pasarte guztiak beti-beti gardentasunez uler: idazleak osorik idatzi ez zuelako, edo idazketako, kultura desberdintasuneko nahiz dekodifikatze prozesuko bestelako arrazoi ezkutuagoengatik..., ulertu gabeko pasartetzat utzi ohi dira horiek usu. Hona edizio honetako hiru adibide, gurutzeak adierazten baitigu pasarte horretan gauzak ez daudela argi:

beren thopuletan (†), *ta bederaka ta biribiltürrik erran izan den bezala* (133)

gros erdi bat hobelo (†) *hauts esnian* (179)

truen (†) *üngürüz igaiñeraziteko erle güziak zakiala* (235)

7. Grafiaren sisteman ohargarri da, zubereraz ohikoak diren aldaketez landa, jatorrizko idazkian <ao> sekuentzia /aw/ diptongoa dela, Padilla-Moyanok *au* idatzia. Bestalde, <-> eta <^> ikurrek pean duten bokala sudurkari ahoskatzen dela nahi zuen adierazi Egiategik; alta, sudurkaritasuna hasperenarekin bat denean, Egiategik <nh> balia dezake (39). Berebat, Egiategik idatzi *cikhiñac* Padilla-Moyanok ere *zikhiñak* dakar (241). Argitalpeneko oin-oharretan badira argibideak sudurkaritasunaren gaiaz: Egiategiren nokako adizkietan <badhiñant> horrek *badhiñāt* adierazten duela (51/26), *orga* hitzean sudurkaritasuna <orguentan> idatzirik markatu zuela (129/188); *salbon* (197/380) ‘xaboia’ hitzean sudurkari dela azken *u*: /salbũ/. Eskuizkribuan bokalen sudurkaritasuna adieraztea “oso defektiboa” denez, ez da argitalpena ekarri (36).

Kontsonanteen adierazpenean txistukarietan dira gauzak nahasien, idazle gehienek edo hizkuntza gehienetan bezala, Egiategik ez baitzuen fonema/grafia binomioan sistematikoki eta era biunibokoan jokatu, ezta unibokoan ere. Txistukarien artikulazio guneari dagokionez ez zuen fonema eta grafien arteko jarrera homogeneorik izan. Berebat, ez zuen jokabide zehatzik ukan bokal arteko txistukari ahoskunak eta ahoskabeak bereizteko. Ekialdeko Euskal Herrian hainbat hitzetan bokalarteko kokagunean egun txistukari ahoskunak baliatzen dira. Hauetarik batzuk atzo goizeko mailegu berriak dira, frantsesetik etorri berriak, baina badira beste hitz batzuk, euskal jatorrikoak edo mailegu zaharrak izanik, bokalarteko txistukari ahostuna dutenak. Zuberoako euskaran nabarmena da hori eta aspalditik dago honen lekukotasuna: Belapeirek, esate batera, <s> eta <z> idazten zituen bokalarteko txistukari igurzkarari ahostun apikari eta lepokariak; ahoskabeetarako, berriz, <ss> eta <c, ç> zerabiltzan; cf. Agirre (2001). Pastoralak idaztean edo kopiatzean izan diren ohitura grafikoen azterketak ere egin dira bakan batzuk (Oihartzabal 1991; Loidi 2004).

Egiategik <gazna> eta <ezne> idazten zituen, mende eta erdi geroago Larrasketak bezala. Gaurgero xvii. mendean Belapeirek *ezne* zekarren, baina Moyano-Padillak *esne* ekarri izana argudiatzen du: “testuinguru fonologiko honetan <z> grafemak txistukari ahostuna irudikatzen duelako, bizkarkari ala erretroflexua izan” (63/51). *Gazna*-ren kasuan, berriz, *gazna* dakar. Nolanahi ere den, Belapeireren garaitik *ezne* da Zuberoako aldaera, eta nik ere, Oihergin, Pagolan, Sarrikotapean, Ündürainen, Ainharben eta Urdiñarben *ezne* bildu dut. Egiategirena ere *ezne* uztekoa zen.

Herskari hasperenduetan ere Egiategiren markatze grafikoa ez da sistematikoa: “ediziogileak hots horiek eskuizkribuan grafikoki markatuak direnean baizik ez ditu testu modernizatuan islatu”. Zehaztasunak oro 40-41. orrialdeetan dakartza Padilla-Moyanok.

8. Eskuaratean daukan eskuizkribuak eragiten dituen erronken aitzinean argitaratzaileak usu interpretazio bat egin behar izaten du eta hori, azken buruan, erabaki bat hartzea da, irtenbiderik logikoenaren edo arrazoizkoenaren alde jo behar du nondik edo handik: konparazione, Padilla-Moyanok *ekhi-jalگیرareki* aldaeran bigarren *r* parasitotzat jo du (217/432); *eskülarri* ‘eskularrua’ hitzean berranalisia ikusi du (217/433); *necatua* aldaeran (182/337), *-tua* bokal sekuentzia zuberotarrez ager ezin litekeenez, *nekatsu*-ren bidezko irtenbidea aurkitu du, azken buruan, edizio kritikoa egitea deliberatu baitu.

Hizkuntzarekiko borrokaren edo edizioaren gune-guneko gaien aldetik, lexikoren hainbat eta hainbat interpretazio egin behar ukan du. Konparazione: zuberera zaharreko agurtze formulai erne egon behar ukan du Padilla-Moyanok Egiategiren hitz guztiez oharretako (50/24), baina uler daitekeenez, gogor ekin behar ukan die hiztegi teknikoei eta iraganeko frantsesekoei. Hiztegi horien ekarria oin-oharretako azalpenetan jatorrizko hizkuntzan ageri da: euskaraz, frantsesez, gaztelaniaz edo ingelesez. Bearnoerarako ohiko Palay baliatu du: eman dezagun, eskuizkribuko *eskauteil* ez da adiera gardeneko hitza (172/304), baina zer den jakitera hurbiltzeko, baitezpada jo behar da Palayren hiztegitara.

Argitaratzaileak erakutsi du liburu hain tekniko itzultzean Egiategik Larramendiren hiztegia gogotik baliatu zuela. Adibide batzuetan uste du iturri lexikoa Larramendi izan daitekeela. Konparazione, honako adibideetan uste du baliatu zuela: *bedatü* ‘prohibir’ (56/38); *gaiñeraztü* Larramendiren *eraztu*-tik eratorri zuela uste du (63/50). Ez daki *eragildia* eta Larramendiren *eraquida* ‘conformación’ loturik ote dauden (202/393).

Larramendiren hiztegitik hartu hitzetan beti ez zuen Egiategik xuxen asmatu eta Padilla-Moyanok haren hutsen azalpenak dakartza argitalpenean zehar; cf. Egiategik *garbinai* hitza nola dakarren, Larramendiren erdara → euskara hiztegian *curioso* sarrera bikoitzetik abiatuak (48/18). Adibide batzuetan bada aldaketa Larramendiren iturritik Egiategiren erabilerara, beharbada gaizki kopiatu edo interpretatu zuelako: Egiategiren eskuizkribuko *bibert* aldaera *bidert* bihurtu du Padilla-Moyanok, ustez ez zuen Larramendiren *bidertu* ongi hartu (102/144). Harrietek bezala, *jario* beharrean, Egiategik Larramendiren *odol-gario* hutsa jarraitu zuen (174/311). Larramendiren *ekadoi* ‘juez, justicia’, *akadoi* dakar Egiategik (126/184). Larramendiren *itsasorratz* ‘bruxula’ Egiategik *itzarotz* desitxuratu zuen (145/215). Egiategiren *naikarri* aldaerak iradokitzen du *h* gabeko Larramendiren *naicari* (148/219). Egiategiren *betirana*-ren iturria Larramendiren *betirauna* ‘perpetuo’ (203/396) da. Larramendiren *quiscurtea*, ‘convulsión de nervios’, Egiategik *gizkhürtiak* (168/292) dakar, *q* etzana *g*-tzat harturik. Larramendiren *liñabera* ‘algodón’, Egiategiren *leñabera* (173/306) da.

Ondoko etsenpluetan Padilla-Moyanok ez du zalantzarik Egiategik Larramendiren hiztegitik hartu zuela hitza:

erladia ‘enjambre’ (215/426), *gogakidaria* ‘instinto’ (93/126), *izaira* ‘naturaleza’ (200/389), *izkidezgarri* ‘incomprensible’ (149/221), *lanbikeatürrik* ‘alambicar’ (172/303), *nazaro* ‘naturaleza, forma de ser’ (93/127), *oligai* ‘aceituno’ (152/231), *ze-jakin* ‘ignorante’ (127/186).

Ondoko pareetan Larramendiren iturria ageri da eta Egiategiren ondoko erabilerak:

Larramendiren *aboeztu* ‘resolverse, disiparse’ / Egiategik *aboeztü* (187/355), *adra* ‘regla’ / *adrak* (214/424), *askaitu* ‘festejar’ / *askaitago* (120/168), *ascogo* ‘multitud’ / *askogia* (214/422), *baldoquiak* ‘sien’ / *baldokiak* (168/293), *banaita* ‘diferencia’ / *banaita* (66/56), *bereztarqui* ‘al natural’ / *bereztarkido* (180/332), *bezucendea* ‘original’ / *bezuzenda* (189/363), *desaraudea* ‘desorden’ / *desaradian* (118/166), *desbildu* ‘descoger’ / *desbiltü* (187/356), *dindaya* ‘retintín’ / *dindaiak* (174/308), *duiquindea* ‘industria’ / *duikindia* (225/455), *encorganza* ‘constipación’ / *enkorgantza* (181/335), *gaboilchoa* ‘tornillo’ / *gaboltxa* (239/484), *gaitzurretia* ‘peligroso’ / *gaitzürretsi* (221/445), *gamboilla* ‘quitasol’ / *kanboila* (143/208), *ganarazi* ‘persuadir’ / *ganaraztia* (125/182), *garagarquia* ‘tisana’ / *gararkia* (182/338), *inchea* ‘sereno de la noche’ / *intxian* (137/197), *irozcaya* ‘materia, parte del compuesto’ / *iroskai* (188/360), *irozo* ‘sostener’ / *irozoa* (239/485), *ichiristeza* ‘indigestión’ / *itxeristiza* (91/120), *iceta* ‘naturaleza’ / *izeta* (163/271), *jakinai* ‘curiosidad’ / *jakinangia* (62/49), *liquelea* ‘pañuelo’ / *likilia* (141/206), *liñabera* ‘algodón’ / *leñabera* (173/306), *lotargia* ‘letargo’ / *lohargia* (93/124), *micalte* ‘calamidad’ / *mikhaltza* (153/236), *orenloyua* ‘reloj’ / *orenloian* (226/456), *ugaindu* ‘regar’ / *ügain* (65/54), *uqueritsu* ‘contagioso’ / *ükereitsu* (92/123), *ule* ‘artilea’ / *uletik* (95/128), *zaitirandu* ‘conservar’ / *zaitirandzen* (86/106) & *zaitiratzen* (214/423), *celaustu* ‘evaporar’ / *zelaust*, emankor baita -t hori (184/343).

9. Argitaratzaileak egin dituen iruzkin eta oharretan leku nagusia dute zenbait hitz edo idazketak, argitaratzaileak ez baitu lortu testuan ageri dena ezagun dugun hitz baten bidez identifikatzea. Idatzizko hiztegieta halako ordainik ageri ez delako edo, Egiategiren eskuizkribuko zenbait hitz esanahi gardenik gabe gelditu dira argitalpenean. Ondoko idazketa, forma edo hitzen adiera ez da argi gelditu: *andetzeranian* (116/163); *argoilatüren* (220/438); *gola* hitzaren adiera nahasia dela dio (176/316); *hasliar* ez dela inon ageri, ea ‘hasle’ ote den (147/218); *inkaria*-ren balizko adierez dihardu (236/477); *iruzian* (137); *jif* (110/158); <lasto erras> identifikatzeko aukera bat baino gehiago ematen du (222/446); <maçira> delakoaz alternatiba dakar, *mairu* izeneko landarea, baina Lapurdira so legokeela dio (178/326); *molla*: ez da argi lehen bokala, izan liteke *e*, *a* edo *o* (184/341); *bihi telli* horretan ez ote den *eli*; halere, Egiategik zerbait ezabatzea ahortzi dukeela diosku (179/329); *tia* edo *lia*? (177/320); *ültzazen* ahoaren atal bat dela uste du, baina ez daki segur (150/222). Dio *espilingo* ‘orratza’ hitza, latinez *spinula*, euskararen lexikografoek ez dutela bildu (67/60). OEhk *iskilinba* ‘alfiler’ aldaera dakar, erromanikoa dela dio, REW 8154. Jean Etxeparek *ixpilinga* darabil eta Aezkoan ere *ixpilinga* ibiltzen da. Berebat, *garintxa* gorputz-atal bat izan litekeela dio (91/122), baina ageri den ingurune semantikoagatik, beste mintzoetako *garitx(a)* & *kalitx(a)* ‘enorra, bikorra’ izan liteke.

Testuetako forma edo hitz ilunen adiera xerkatzeko garaitsuko testuetara edo ondoko eskualdekoetara jotzea egoki da, baina halakorik ugari ez denean, beste bideak urra daitezke. Edizioan ez da adierazten testuan ilun dauden hitz edo formen esanahia argitzeko egungo zuberotarrengana jo ote den, hitz horien balizko herexaren bila, ahozko mintzoan ezagunak ote diren jakiteko, edo oharretan ez da horren berri eman, bederen.

10. Argitaratzaileak zer iruzkindu eta zer ez, aldagai ugariaren arabera gertakaria da: a) zer dakien komunitate zientifikoak gai batez; b) zer uste duen argitaratzaileak dakiela testuko hizkuntzaz eta edukiez edizioaren balizko irakurleak; c) zer dakien horretaz iruzkinak egiten dituen argitaratzaileak. Halaber, iruzkintzen ez dena bera ere oharren iturri izan liteke beste norbaiten arabera.

Eskualdeko honako hitzez iruzkinak egitea deliberatu du argitaratzaileak:

amaiñ ‘amarauna’ hitzaren *abain* aldaera (213/421); *artekan*, muga adierazten duen postposizioa (161/264); *atbe bat* ‘multzo bat’ azaldu du (144/214), baina lehen aldiz 106n agertu da; *beillo* ‘arras bero’ adierazgarri dela (181/336); *berritan* ‘bi aldiz’ (197/379); *botxi* ‘amildegia’ (99/136); *ebi* ‘erraz’ (159/255); *elge* ‘alor landua’ (128/187); *ephelliala* ‘epelera’ palatalizazio adierazgarria dela (138/200); *haga* (125/178); *pikoste* ‘zila’ (203/398); *trapha* ‘trampa’ (220/439); *ükharai* ‘eskumuturra’ (225/454); *ükhürü* ‘lasai’ (231/470); *zerü* eta *zelü* dakartzala Egiategik (55); *zethaxü* ‘bahea’ (229/465).

Larramendik *miritz* ‘ungüento’ dakar eta Egiategik, berriz, aldaerak dakartza: *meriza*, *mirize*... (161/261). Argitaratzaileak diosku ere Egiategik *merize*-tik aditza sortu zuela: *merizetü* (188/357). Oihenartekin batean, diosku Egiategi dela *athera* darabilen zuberotar bakarra (77/77). Bikoitzasunak aipatzen ditu: *üthür-bü-minka* nahiz *üthür-hüminka* (174/310) darabiltzala. Bi aldiz iruzkindu du *gaitzürü* (66/57 & 193/369), baina lehenean likidoa da, eta bigarreanean, berriz, solidoa; cf. *gonka* (69/62). Egiategiren *beharkinde* aldaera bakarra dela, *OEHk* dio erabilera beti *beharkunde* dela (200/387). Testuko *urtiki* bakarra dela dio (223/449), *urthuki* dela bestela, eta Zuberotan badela *urthiki* ere. Egiategiren *beatzün* aldaera ez daki zergatik den afrikatua (203/397).

**Iron* oinarriko adizki sorta bat iruzkindu du: *ginitiroala* ‘genitzakeela’ (103/145), *leitzikiro* ‘liezazkioke’ (89/114), *liriokenik* ‘liezaiokenik’ dela (91/118). Bestalde, *litzékereio* ‘litzaioke’ dela diosku (124/176).

Inoiz gertatu da argitaratzaileak hitz jakin batez ez duela egin beharreko aipu edo oharra haren lehen agerraldian egin, bigarreanean baizik, edo gertatu da ere, hitz baten inguruko aipu edo oharra errepikaturik bi aldiz agertu izana. Eman dezagun, *erhi* neurria dela diosku (64/53), baina ondotik ere hori bera dio (215/425). Ageri den bigarren aldan azaltzen du *ainharba* ‘armiarma’; 157.ean du lehen agerraldia, baina 221.ean aipatzen du haren esanahia, 441. oin-oharrean. *khüto* ‘laster’ 51n eta 141ean agertu da, baina bigarren aldan iruzkindu du, 205. oin-oharrean.

11. Badira argitaratzaileak oharririk egin ez duen kasuak ere, eman dezagun, beste filologo batek eginen litzuzkeelarik. Ohi bezala *zenbat buru*, *hainbat aburu*. Arras berezia da Egiategiren *arhintartzün* (217), oraino ahozkoan Zuberotan *-tarzün* arkaismo ez afrikatua entzuten delako / *biharamün* dakar testuak, ez da adierazten ondotik Zuberotan *biheramen* edo *biharemen* aldaerak ibili direla / *emekiz-emeki* (239) dakar, Baxenabarren eta Nafarroako eskualde zenbaitetan *emeki-emekia* litzatekeena / *eruan* ‘eraman’ dakar (119), geroztik Xiberoan aldaera galdua dena / *erraren* ‘erranen’ dakar, baina ez da bokal arteko ttap horren berri aipatzen (140) / *güti* & *gütik* (125) dimorfismoan ez da *-k* horretaz argibiderik eskaini; Euskal Klasikoaren Corpusaren arabera *gütik* ez da Egiategiren aldaera baizik / *khopitz* ‘gorputza’ (167) gaiaz ez da oharririk egin, ezta [r] finkatu ere / *langiten* ‘lan egiten’ (219) iruzkinik gabe dago / *lüzzenenak* ‘luzeenak’ (125) aldaeran ez da superlatibo bikoiztua aipatu, Baxenabarreko Amikuzen edo Garazin ezezaguna ez dena / *ostotétan* ‘ostoetan’ (121) forman, ez da *t* horretaz deus adierazi, ezta Zuberotan *h-* gabea dela ere / *üztalla* aldaeraz landa bada *üztarila* ere (123), ez da iruzkindu.

Argitaratzaileak dio Egiategik aditzean beti ez duela pluraleko komunztadura eginen: *muztü behar zereio* [*zereitzo] *phüntak* (67); cf., alderantziz, *ahüntzek ardiek*

beno gehiago esne emaiten dütie ‘dituzte’ (95). Egiategiren *handiago gert daitekian* ‘daitezen’ *garbantzak* (67) plurala da, eta *harez balia litakian* ‘litezen’ *gure etxeko anderiak nahi niken* (59) ere bai. Baita *arhinzta ezpeleitakie* ‘ez balekizkie’ (224/451) aldaera ere. Hori horrela da, baina komeni da Zuberoako *daiteke/ditake* eta *litake* adizkiez zerbaixko argitzea, ez baitira Egiategiren euskararen berezitasun edo ezaugarri bat, Zuberoako euskara guztiarena baizik. Adiera plurala duten Egiategiren *daiteteke* eta *litake* aldaerak aintzat harturik, aipa dezagun *ditake* eta *litake* aspaldian direla Zuberoan pluralekoak. Konparazione, Zuberoan *ditake* adizkiak ‘daitezke’ balio plurala du XVII-XVIII-XIX. mendeetan, bederen. Halaber, *laite* adizkiak plurala adierazten du 1782ko Alphonsa Rodriguezen *Praticako* adibide batean: *pundu gucietan hain arhinzki igaraiten tuçu, nun kassi ikatz gorrietan gaganan hain fite ibilteraz gueroz, ezpailaite* ‘ez bailitezke’ *erra* (137). Zuberoan ere plurala da, baina *lite* da Intxauspek dakarren aldaera (1858: 153). Euskal Herrian badira gertakari honen paraleloak. Betolatza batek, konparazione, pluraleko *leitekean* dakar xvi. mendean. Leizarragak eta Oihenartek ere badute adibide bat edo beste. Oihenartek ere 1. pertsonan *gitake* ‘gaitetzke’ dakar: *bata ezpada nahi, ezkitakek guduka ni eta hi* (2003 [1657]: 256), gezoztikakoa da hor *z* pluralgilea. xix. mendeko Zuberoan ere 3. pertsona pluraleko adizkia da *ditake*: Intxauspek ahaleko Nor singularrean *dáite* & *dáiteke* dakartza eta pluralean *ditake* (1858: 171). Gaiaz ikuspegi osoagoa dakar Lakarrak orain (2022). Nolanahi ere den, edizio hau kritikoa izanik ere, Padilla-Moyanok argi izan du eskuizkribuko euskararen hizkuntza-azterketa osoa eraiki izanak arras berantaraziko zukeela argitalpena, eta denbora laburrean ondu du edizioa.

12. Testu zaharren edizioetan argitaratzailea gogotik saiatzen da eskuizkribua behar den bezala aurkezten eta horregatik, guti izaten dira horietan agertzen diren huts daktilografikoak, eta horrelaxe izan da honetan ere. Irakurraldian so eginik, ale bat edo beste agertu da erdi ezkutuka. Hiru bat txistukariari dagozkio, egin behar zuen aldaketak argitaratzaileari oharkabean ihes egin diolako, nahiz honek, sistematikoki aldatu dituen behar ziren *s* → *z* guztiak: testuko *edanerasi* (205), *ezartias* (235) eta *frantzseses* (173) aldaerek, *edanerazi*, *ezartiaz* (225/454) eta *frantzsesez* —cf. *frantzsesez* bi aldiz (177)— beharko zuketzen izan. Eta *Lopzen* horrek (225/454) *Lopezzen* behar zuen izan. Bestalde, *gaiean* pro *gaínean* dakar (243/31r). Argitaratzailearen halako lan luzean hutsaren hurrengoa dira huts guti horiek eta ez dute deusetan baldintzatzen Padilla-Moyanok ondu digun argitalpen bikain hau.

Iñaki Camino

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Bibliografia

- Agirre, Pello. 2001. Belapeireren grafiak. *ASJU* 35(1). 299-361.
- Akesolo, Lino. 1964. Una obra vasca ignorada: “Erle gobernatzalleen guidariya”. *BAP* 20(4). 367-374.
- Arcocha-Scarcia, Aurélie. 2004. Eguiatéguy, lecteur de Ioannes Etcheberri de Ciboure. *Lapurdum* 9. 49-66. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.785>.
- Berriochoa, Pedro. 2021. *Recordando a José de Arteche (1906-1971)*. Donostia: RSBAP.

- Daubenton, Louis-Jean-Marie. 1801 [1782]. *Instruction pour les bergers et pour les propriétaires de troupeaux*. Paris: Impr. de la République.
- Egiategi, Jusef. 1983. *Lehen liburua edo filosofo huskaldunaren ekheia (1785)*. Bilbo: Euskaltzaindia (Txomin Peillenen argit.).
- Egiategi, Jusef. 2010. *Egiategiren filosofo huskaldunaren ekheia. Bigarren liburukia*. Bilbo: Euskaltzaindia (Txomin Peillenen argit.).
- Intxauspe, Emmanuel. 1979 [1858]. *Le verbe basque*. Donostia: Hordago.
- Irigarai, Aingeru. 1965. "Erle... guidariya". Nuevo ejemplar. *BAP* 21(2). 248-250.
- Labaien, Antonio María. 1967. ¿Cuál fue la primera fábrica de papel en Guipúzcoa? *BAP* 23(1).101-104.
- Lakarra, Joseba A. 2022. Plurakzionalitatea, supletibismoak eta *-it-en* jatorriaz. In Irene Barberia & Alexander Iribar (arg.). *Papers on Basque linguistics in honour of Jon Franco*, 19-44. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Larramendi, Manuel. 1745. *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence, y latín*. Donostia: Bartolomé Riesgo.
- Loidi, Ane. 2004. Antioikiako San Julianen pastoralara. *ASJU* 38(1). 1-133.
- Mitxelena, Koldo. 1963. Eraskin gisa. *Egan* 21(1-3). 78-81.
- Mitxelena, Koldo. 1964. Aclaración. *BAP* 20(4). 374.
- Oihartzabal, Beñat. 1991. *La pastorale souletine. Édition critique de Charlemagne*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU.
- Oihenart, Arnaud. 2003 [1657]. *Euskal atsotitzak eta neurtitzak*. Bilbo: Euskaltzaindia (Patxi Altuna & Jose Antonio Mujikaren argit.).
- Padilla-Moyano, Manuel. 2017. *Zuberoako euskararen azterketa diakronikoa: XVI-XIX. mendeak*. Gasteiz: UPV/EHU & Université Bordeaux Montaigneko doktoretza tesia. <http://hdl.handle.net/10810/26535>.
- Palay, Simin. 1998 [1932]. *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (bassin aquitain), embrassant les dialectes du Béarn, de la Bigorre, du Gers, des Landes et de la Gascogne maritime et garonnaise*. Paris: CNRS.
- Peillen, Txomin. 1963. Juseff Egiateguy, Larramendi-ren zuberotar jarraikizale bat. *Egan* 21(1-3). 75-77.
- Peillen, Txomin. 1984. Un historien de langue basque au XVIIIe siècle, Juseff Egiateguy. *BMB* 104. 65-96.
- Peillen, Txomin. 1991. Euskarazko idazkiak eta beste, Zuberoan Iraultza garaikoak. In Jean-Baptiste Orpustan (zuz.), *1789 et les Basques: histoire, langue et littérature*, 195-210. Talence: Presses Universitaires de Bordeaux.
- Peillen, Txomin. 2004. Jusef Egiategi erreformista (1785). *Lapurdum* 9. 215-226. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.858>.
- Peillen, Txomin (arg.). 2012. *Aberastarzun guzien giltz bakotxa* (Zuberoa XVIII. mendean). *Euskera* 57(3). 801-821.
- Segurola, Koro. 2002. *Jeanne d'Arc* pastoralaren eskuizkribua: *Le plus ancien connu? Lapurdum* 7. 313-326. <https://doi.org/10.4000/lapurdum.1032>.
- Segurola, Koro & Antón Ugarte. 2021. Jusef Egiategiren *Aberastarzun gussién guils bakhoitza* (1782) eskuizkribuaz gehiago. *Egan* 74(1/2). 105-124.
- Ugarte, Antón. 2020. El manuscrito "encontrado" de *Aberastarzun gussién guils bakhoitza* (1782) de Juseff Egiateguy. *BAP* 76(1-2). 561-572.
- Villanueva, Antonio. 1996. *José de Arceche Aramburu: vida y obra de un vasco universal*. Donostia: Kutxa Fundazioa.

